

A dipinek gyógyszerészi kémiája*

SZÁSZ GYÖRGY

Semmelweis Egyetem, Gyógyszerészi Kémiai Intézet, Budapest, Hőgyes E. u. 9. – 1092

Summary

Szász, Gy.: *Pharmaceutical chemistry of "dipines"*

The paper gives an overview on the pharmaceutical chemistry of dihydropyridine Ca-antagonists through the chapters of history and preparation, structure and properties, metabolism, therapeutical use and analysis. In the author's concept the paper represents a model for postgraduate education. Consequently, after proper volume-cutting, it covers the complete material for undergraduate courses.

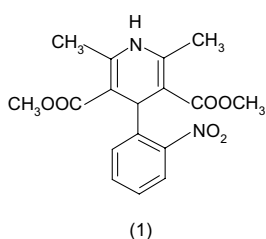
Összefoglalás

A közlemény a dihidropiridin-származék Ca-antagonisták gyógyszerészi kémiáját történet-előállítás, szerkezet-tulajdonságok, metabolizmus, alkalmazás, analitika fejezetekben foglalja össze.

A szerző szerint az anyag közvetlenül a gyógyszerészi továbbképzés céljára alkalmas, következésképp, megfelelő tömörítés után, magába foglalja a témakör egyetemi tananyagát.

Történet, előállítás

A dipin végződést a nemzetközi elnevezésben a kalcium-antagonista hatású 1,4-dihidropiridin-származékok kapták és kapják. A felhasználásukkal előállított készítmények a C08CA ATC-kódjelű „Szelektív kalcium-csatorna-blokkolók főként érhatásokkal” jelölésű alcsoportba tartoznak. A dipinek története, gyógyszerek közötti térhódítása az 1960-as évek végén kezdődött, amikor a Bayer (Leverkusen) kutatói előállították és erőteljes kardiovaszkuláris hatásúnak találták a BAY 1040 munkajelzésű vegyületet, a későbbi nifedipint (1). A vegyület előállítása Bossert és mtsai nevéhez fűződik [1,2].

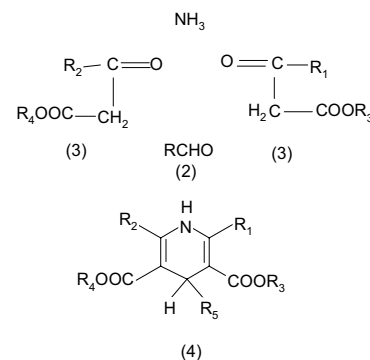

A nifedipin első farmakológiai jellemzése is a Bayer gyárból, a gyár farmakológiai intézetéből származik [3]. Az állatkísérletek egyértelműen mutatták, hogy a nifedipinnek igen jelentős koszorúsér-tágító – átáramlást fokozó, – oxigén igényt mérséklő, az ellenállást a perifériás erekben is

csökkentő, tehát antianginás és hipotenzív hatása van. A hatás összetevői lényegesen különböztek az addig használt olyan vegyületekétől, mint a dipiridamol, lidoflazin, vagy prenilamin és teljesen különböztek a nitroglicerintől. Ezek a korai közlemények [1-3] kétségtelenül új, még ma is íródó fejezetet nyitottak a szív-érrendszer terápia-jában. Már akkor felmerült, hogy a hatásmód jobb megismeréséhez az érizom sejtek Ca^{2+} -anyagcserejének további tanulmányozása szükséges.

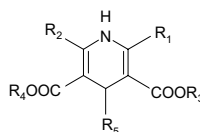
A simaizom sejtek élettanát, ezen belül a Ca^{2+} -anyagcserét Fleckenstein és mtsai [4] már a 60-as évektől igen behatóan vizsgálták Freiburgban, az Egyetemi Élettani Intézetben. Jelenlegi ismereteink alapjai a nifedipin-hatás molekuláris mechanizmusára vonatkozóan főként tőlük származnak [5].

Az 1,4-dihidropiridin (DHP) származékok előállítása a Hantzsch-féle piridin-szintézisen alapul. Az eredeti eljárás során aldehidet (2) ammónia jelenlétében, β -ketoészterrel (3) kondenzálnak. A reakcióban DHP-3,5-dikarbonsavdiészter (4) keletkezik:

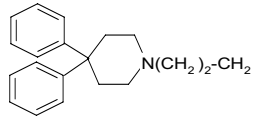
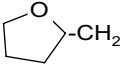

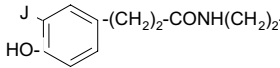

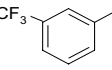
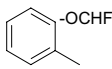
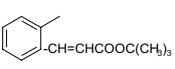
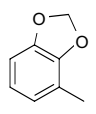
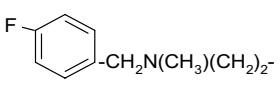
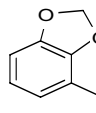

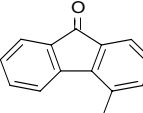
*A „gyógyszerészi kémia” szerző szerinti értelmezése egy korábbi közleményben található. Gyógyszerészet 45, (5), 241 (2001).

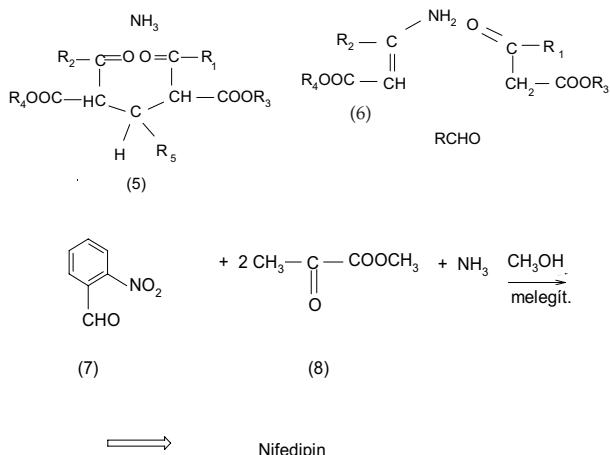
Ca-antagonista dihidro-piridin-származékok

dipin-név	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	R ₅
Nifedipin (1968) [1]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	CH ₃	2'-nitro-
Niszoldipin (1975) [6]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	(CH ₃) ₂ CHCH ₂	
Aranidipin (1983) [7]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	CH ₃ COCH ₂	
Mebudipin (1997) [8]	CH ₃	CH ₃	CH ₃ (CH ₂) ₃	CH ₃	
Dibudipin (1997) [8]	CH ₃	CH ₃	CH ₃ (CH ₂) ₃	CH ₃ (CH ₂) ₃	
Nimodipin (1972) [9]	CH ₃	CH ₃	(CH ₃) ₂ CH	O(CH ₂) ₂	3'-nitro-
Nitrendipin (1972) [10]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	C ₂ H ₅	
Nikardipin (1974) [10]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		
Niludipin (1979) [11]	CH ₃	CH ₃	CH ₃ (CH ₂) ₂ O(CH ₂) ₂	CH ₃ (CH ₂) ₂ O-(CH ₂) ₂	
Barnidipin (1979) [12]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		
Nilvadipin (1980) [13]	CN	CH ₃	CH ₃	(CH ₃) ₂ CH	
Manidipin (1983) [14]	CH ₃	CH ₃	C ₂ H ₅		
Benidipin (1984) [15]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		
Lerkanidipin (1985) [16]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		
Cilnidipin (1985) [17]	CH ₃	CH ₃	CH ₃ OCH ₂ CH ₂		
Pranidipin (1985) [18]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		
Efonidipin (1986) [19]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		

folytatás a 158. oldalon

Niguldipin (1987) [20]	CH ₃	CH ₃	CH ₃		
Tiamdipin (1989) [21]	H ₂ N(CH ₂) ₂ SCH ₂	CH ₃	C ₂ H ₅	CH ₃	3'-nitro-
Furnidipin (1994) [22,23]	CH ₃	CH ₃		CH ₃	
Amlodipin (1983) [24]	CH ₃	H ₂ N(CH ₂) ₂ OCH ₂	C ₂ H ₅	CH ₃	
Felodipin (1980) [25]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	C ₂ H ₅	
Klevidipin (1996) [26]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	CH ₃ (CH ₂) ₃ OCH ₂	
Iodipin (1983) [27]	CH ₃	CH ₃	C ₂ H ₅		
Flordipin (1984) [28]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	CH ₃	
Riodipin (1983) [29]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	CH ₃	
Lacidipin (1986) [30]	CH ₃	CH ₃	C ₂ H ₅	C ₂ H ₅	
Oxodipin (1987) [31]	CH ₃	CH ₃	C ₂ H ₅	CH ₃	
Elgodipin (1989) [31]	CH ₃	CH ₃	(CH ₃) ₂ CH		
Izradipin (1982) [32]	CH ₃	CH ₃	CH ₃	(CH ₃) ₂ CH	
Fluodipin (1992) [33]	CH ₃	CH ₃	CH ₂ =CHCH ₂	CH ₂ =CHCH ₂	

A felhasznált aldehid, illetve keto-észter minőségétől függően a különböző DHP-származékokhoz lehet eljutni. Az eredeti eljárás befejező lépésében a DHP-származékot a megfelelő piridin-származékká oxidálják. A szintézis során – a reakciófeltételektől függően – előbb diketont (5) vagy/és enamino-észter (6) képződik és ezek reagálnak tovább az ammóniával, illetve a második molekula keto-észterrel és az aldehiddel.

A (6) β -amino-krotonsav-észter; az újabb dipinek szintéziséhez túlnyomórészt ennek a származékait használták. A pionir vegyület, a nifedipin esetében a szintézis igen egyszerű. A Bossert-féle eljárás szerint [1] 2-nitro-benzaldehid (7) acetecetsav-metilészter (8) és ammónia elegyét metanolos oldatban visszafolyó feltét alkalmazásával adott ideig melegítik. A lehűtött oldatból kiválik a sárga kristályos nifedipin.

Az elmúlt közel három évtizedben az eredeti eljárásnak számos változata született. Az első lényeges módosítás az aszimmetrikus (vegyes) diészterek előállítására volt. Ez esetben az enamino-észter és a keto-észter R_3 és R_4 helyettesítői eltérőek. Hasonlóképp, az alkalmazott aldehiddől függően változik a C_4 -szubsztituens minősége is.

A nifedipin megjelenését követően a gyógyszeriparban (magában a Bayer gyárban is) intenzív kutatás indult újabb Ca^{2+} antagonistá DHP-származékok előállítására. A kutatási célkitűzések középpontjában főként az érszelektivitás és a hatástartam optimalizálása állt. A több, mint 30 év óta és még ma is folyó kutatómunka eredményeként több tucat dipin került forgalomba. Az I. táblázatban nemzetközi nevet kapott vegyületeket – a teljesség igénye nélkül – a hatás szempontjából meghatározó C_4 -szubsztituens, valamint a bevezetés időpontja szerint csoportosítottunk.

Szerkezet, tulajdonságok

A dipin végződés a dihidropiridin szerkezetre, míg a vegyületek nagy részénél meglévő „ni” szócska nyilvánvalóan a C_4 -fenil szubsztituens nitro-csoportjára utal. A DHP-származékok kémiai nevét a 3,5-piridin-dikarbonsavra vonatkoztatva képezik. Példaként véve a nitrendipint: 3-etil-5-metil-1,4-dihidro-2,6-dimetil-4-(3'-nitrofenil)-3,5-piridindikarboxilát.

Az I. táblázatot áttekintve megállapítható, hogy a C_2 - és C_6 -szubsztituens kevés kivétellel metil-csoport. A szterikus árnyékolás, valamint a nem kötő elektronpár aromtizációs hajlama folytán a gyűrű-nitrogén bázikussága elhanyagolhatóan csekély. A C_3 - és C_5 -észtercsoportokban a vegyületek többségénél alkil, illetve alkoxialkil csoportot találunk. Az alkanol-észter dipinek hidrofób jellemű, vízben rosszul oldódó, a gyomor és béltraktusból jól felszívódó vegyületek. Ennek megfelelően szinte kizárólag orális gyógyszerformákban (tabl., filmtabl., kapszula, szublingvális tabl.) használatosak. Viszonylag jobban oldódnak az alacsony szénatomszámú alkoholokban, a kevésbé poláris oldószerekben (aceton, kloroform).

Oktanól-víz megoszlási hányadosuk (P) az észtercsoport szénatomszámától függően változik, amire jó példa a nifedipin < nitrendipin < amlodipin < lacidipin logP értékeinek alakulása: 2,20^x, 2,88^x, 3,05⁺, 5,20⁺ [34^x, 35⁺, 36⁺].

Viszonylag nagy az amino-alkil (-cikloalkil) észtercsoportot tartalmazó dipinek száma. Ezek középerős bázisok, amelyek vízben oldódó só-, többnyire sósavsó formában kerülnek forgalomba. Az amlodipin (maleátja és bezilátja használatos) pK_a értéke 8,70 [37] arra mutat, hogy ez a vegyület (és a többi hasonló bázicitású aminoalkol-észter, pl: barnidipin, lerkanidipin stb.) eltérően a nifedipintől és az alkanol-észterektől, protonált formában jut el a receptorhoz. A szénatomszám növekedése az észterláncban a vegyület lipofilitásával együtt növeli a membránon való tartózkodás, s így a hatás időtartamát is.

A DHP-származékok erősen fényérzékeny vegyületek. A foto-bomlás jellegzetes termékei a DHP-származékok piridin analógjai. A nifedipin fotokémiájáról áttekintő közlemény jelent meg nem sokkal a vegyület előállítása után [38]. Figyelemre méltó tapasztalat, hogy ciklodextrinnekkel való komplexképzés lényegesen növelte a „nidipinek” foto-stabilitását [39].

A DHP-származék Ca-antagonisták többé kevés-

bé *érszelektív* hatásúak, vagyis elsősorban az erek simaizom sejtjeinek membránjára kötődnek, zárják a Ca^{2+} -csatornákat, gátolják a Ca^{2+} -ionok bejutását a sejtekbe. Ez által csökkentik a kontraktilitást, értágulatot, vérnyomás csökkenést okoznak. A szelektivitás mértéke, hogy a szívizomsejtek hasonló gátlása (negatív inotróp, kronotróp hatás) elmarad-e, illetve mennyire érvényesül. Némi egyszerűsítéssel mondható, hogy hasonlóképp hatnak a dipinek a koszorúserekre, illetve az angina pectoris bizonyos formáira. Bár e hatás molekuláris vonatkozásait sokan vizsgálták, mégis, keveset lehet tudni a *receptor-DHP kölcsönhatás* részleteiről. Ez utóbbi oka főleg az, hogy viszonylag kevés az adat a Ca^{2+} -csatornák kémijéről. Ez a tény összefügg azzal, hogy a Ca^{2+} -csatornák kémiai szerkezete bonyolult, lényegesen bonyolultabb, mint pl. a kálium vagy a nátrium csatornáké [40]. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a dipinek az eddig megismert öt feszültség-függő Ca^{2+} -csatorna (L,N,P,Q,R) közül az L (long time) csatornára fejtik ki a gátló hatást [41]. A dipinek kötőhelye az L-kalcium csatorna négy alegysége ($\alpha_1, \alpha_2 / \delta, \beta, \gamma$) közül az α_1 alegységben van. A kutatások [l. pl. 42–46] igyekeznek az L-csatornát alkotó mintegy 2000 aminosavból álló láncon a szelektív DHP-kötődés helyét vagy helyeit megtalálni. Nagyrészt ma is érvényesnek tűnik azonban az az 1988-ból származó megállapítás, mely szerint a Ca^{2+} -ionok mozgására vonatkozó megismerések egyelőre csupán a jéghegy csúcsát jelzik [45]. A konkrét megállapítások közül talán kiemelhető az az újabb adat, mely szerint az L-csatorna α_1 -alegységének III55-S6 szegmensében levő szerin (1115) OH-csoportjának „kritikus szerepe” lehet a DHP alapú Ca^{2+} -agonisták és antagonisták kötődésében [46].

A szerkezet és a kötődés összefüggését a dipinek oldaláról vizsgálni lényegesen könnyebb feladat. Szinte zavarba ejtő a tény, hogy a DHP-származékok jelenleg csaknem egyedülálló érszelektív hatása mennyire egyszerű, látszólag igen könnyen jellemezhető kémiai szerkezetekhez kötődik. A hatáshoz alapvető szerkezeti elemnek látszik egyrészt az *1,4-dihidropiridin alapváz* benne a szterikus árnyékolt, gyakorlatilag nem-bázikus, szekunder amin-csoporttal. Ismeretesek ugyan próbálkozások a DHP-alapváz helyettesítésére, azonban a korábban előállított vegyületek nem váltak be, a közelmúlt próbálkozásainak értékelésére még időre van szükség. Ez utóbbi körbe tartozik pl. a hexahidrokinolin-váz Ca^{2+} -modulátorok előállítása [47]. Hasznos következtetésekhez vezethet a különböző térszerkezeti háttérű alifás monoamin-származékok Ca^{2+} -csatorna gátló hatásának vizsgálata [48].

A kötődéshez szintén elengedhetetlennek bizonyult a DHP gyűrű C_4 helyéhez kapcsolódó *szubsztituens*. Az I. táblázat egyértelműen mutatja, hogy a beválnak tekinthető DHP-vegyületekben a C_4 -szubsztituens aromás. Fenil-csoport esetén ennek elektronegatív szubsztitúciója vagy elektrongazdag gyűrűvel való kondenzációja szükséges. Fenil-szubsztituensként legtöbbször 3'-nitro-, kevesebbszer 2'-nitro-csoportot találunk. Beválnak tekinthető a 2',3'-diklór vagy a 3'-trifluorometil helyettesítés is. Új, érdekes ötlet volt C_4 -helyettesítőként 4'-szubsztitúált 1,4-dihidropiridil gyököt alkalmazni [49]. Az utóbbit bioizoszternek találták a 4'-nitro-fenil-csoporttal. Hasonló, újabb próbálkozás a C_4 -helyzetben benzopiranon szubsztituenset hordozó DHP-származék szintézise [50]. A DHP-kötődés létrejöttében meghatározó szerepet játszó *térbeli illeszkedés* feltételei közül adótnak tűnik a dihidropiridin gyűrű konformációja, amely a kád alakzatához van közel [50] és ugyancsak meghatározó a C_4 -szubsztituens térbeli helyzete. Egyes származékokban az aromás gyűrű síkja csaknem merőleges a dihidropiridin gyűrű síkjára [50].

A C_3 - C_5 -észter-csoportoknak főként a vegyületek megoszlási hányadosának alakításában, a farmakokinetikában van szerepe, döntően befolyásolva a felszívódás, a sejtmembránon való tartózkodás idő-paramétereit. A viszonylag kevésbé lipofil dipinek rövidebb hatástartama a gyors metabolizálódással kapcsolatos (l.ott). Az eddig bevált dipinek (a nifedipin és még 1-2 vegyület kivételével) aszimmetrikus 3,5-diészterek. Az alkanol és fenilalkanol észterek mellett jelentős számban vannak az aminoalkanol-észterek. Az amin-csoport bevitele a sóképzés, a vízben oldhatóság folytán parenterális készítmények előállítását teszi lehetővé. A nifedipint feltaláló csoport 1981-ből származó közlése szerint az aszimmetrikus-észter nifedipin-analógok szimmetrikus társaiknál hatékonyabbnak bizonyultak [51]. Érdekes kísérlet volt a nitrooxi-csoport bevitele a 3-alkanol-észter szubsztituensbe [52]. Az *in vivo* NO felszabadulás, a szerző elképzelése szerint, további szerkezet-hatás vizsgálatokhoz szolgálhat alapul. Az újabb közlések is az aszimmetrikus 3,5-DHP-észterek és főként az észter-csoportban bázisos nitrogént tartalmazó származékok előállításáról szólnak. Így pl. a „permanens töltésű” az egyik észter-csoportban ω -trimetilalkil-ammónium-csoportot hordozó DHP-származékok hatás-paramétereit az első vizsgálatokban ígéreteseknek bizonyultak [53].

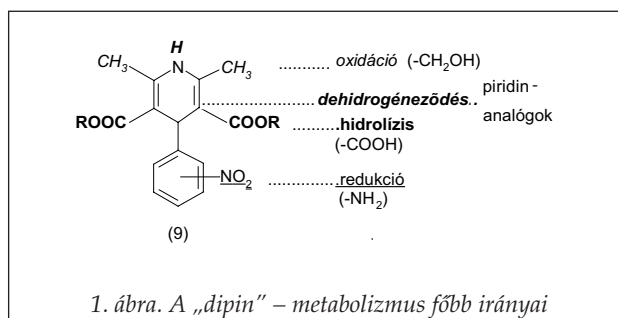
A DHP-származékok hidroaromás gyűrűjének

C₄-atomja *aszimmetria-centrum*. Az eddigi dipinek Ca-antagonista aktivitása általában enantioszelektív: az enantiomerek hatásában, kevés kivétellel, jelentős a különbség. Ilyen kivétel pl. az ultrarövid hatású klevidipin, amelynél nem találtak lényeges enantioszelektivitást [54]. Az észter-csoportba heteroalicyclus bevitele újabb kiralitás-centrum megjelenéséhez vezetett. A benzil-piperidinol-észter benidipin [55] és a benzil-pirrolidinol-észter barnidipin [56] esetében egyaránt az (S,S)-izomert találták a leghatásosabbnak a négy diasztereomer közül. A difenilpiperidin-származék niguldipin enantiomerjeinél az enantioszelektivitás mellett állatkísérletekben a hatás jellegében is különbség mutatkozott. A jobbraforgató enantiomernél (dex-niguldipin) rákeltelenes hatást észleltek [57, 58]. Az észtercsoportba propenil-gyök bevitele további izomeria lehetőséggel járt. Mindkét általunk szerepeltetett vegyületnél (cilnidipin, pranidipin) az E-izomer (S⁺-E enantiomer) került klinikai kipróbálásra.

Metabolizmus

A dipinek rövid félélettartam ideje az erős elsőáthaladási (first pass) effektus következménye. A fő metabolitok valamennyi esetben a gyűrű-oxidáció (dehidrogéneződés) és az észterhidrolízis termékei: a megfelelő piridin-, illetve karbonsavszármazékok keletkeznek. A metabolikus bomlás igen gyors. ¹⁴C-jelzett nikardipinnél humán kísérletben 8 óra elteltével csak igen csekély mennyiségű anyavegyületet lehetett kimutatni [59]. Vegyületenként változó viszont, hogy a két fenti folyamat milyen sebességgel, tehát milyen sorrendben zajlik le. Ettől függ, hogy a metabolitok között milyen arányt képviselnek a dihidropiridin-, illetve piridin-észter és -karbonsav-származékok. Hasonló a helyzet a glukuronidmetabolitok számával is. A fentiekén kívül általános a C₂- vagy C₆-metil-csoport (oximetillé) oxidálódása. Több esetben kimutattak laktoneképződést a képződött oximetil és szomszédos karboxil-csoportok kondenzációs kölcsönhatása folytán [pl. 60, lacidipin]. Egyes esetekben az oximetil-csoport tovább oxidálódott karboxillá [pl. 61, niszoldipin]. Ugyancsak eléggé általános tapasztalat a nitro-csoport amin-csoporttá történő redukálódása, a tercier amin-észtereknél egy, esetleg két alkil (aralkil) csoport lehasadása. Utóbbira példa a barnidipin vagy a benidipin N-debenzileződése [62, 63]. A fenti dipin-metabolitok túlnyomó részben inaktív vagy kevésbé hatásos vegyüle-

tek, bár vannak ellentmondó közlések is, így pl. az aranidipinre vonatkozóan [64]. A „dipin”-metabolizmus főbb irányait az 1. ábra mutatja.

Alkalmazás

A dipinek a kardiovaszkuláris- ezen belül a *hypertonia- és angina pectoris-terápia leggyakrabban alkalmazott vegyületei*. Talán a legjellemzőbb adat ezzel kapcsolatban, hogy Magyarországon, e sorok írásakor, a törzskönyvezett készítményekben tízféle dipin szerepel. (II. táblázat). Feltűnő a nifedipin-készítmények nagy száma. Ez, figyelembe véve az irodalomban visszatérően olvasható mellékhatási kockázatokat, a nifedipin iránti változatlan bizalmat vagy/és a terápiás gyakorlat bizonyos fokú konzervatívizmusát tükrözi. Megjegyzendő, hogy a közelmúltból származó közlések [65-67] egyértelműen utalnak arra hogy a magas vérnyomás és az angina korszerű, hatásos és biztonságos gyógyszerei, különösen akkor, ha más gyógyszerekkel (ACE-gátló, β-blokkoló) kombinálva kerülnek felhasználásra, -a második generációs dipinek (I. II. táblázat) A felmérési eredményekben igen fontos tényező a dipinek körében csaknem általánosan meglévő érselektivitás, ami a többi Ca-antagonista típusnál (verapamil, diltiazem) nem tapasztalható. Ilyen szempontból is kitűnik a dipinek közül a mérsékelten lipofil, közepes hatástartamú niszoldipin [68]. A nagy lipofilitású dipinek hosszú hatástartamát a lassúbb metabolizmussal [amlodipin, 69] vagy/és a membránon való hosszabb tartózkodással értelmezik [lacidipin, 70]. A lacidipinnél észlelt antiateroszklerotikus aktivitást különösen logikus volt összefüggésbe hozni az igen tartós értágító és erős antioxidáns hatással [71, 72]. A lacidipin antioxidáns hatását, Cu²⁺-ionok által indukált LDL-oxidálódáson mérve, *in vitro* a tokoferollal csaknem azonos erősségűnek találták [73]. Az elektroanalitikai vizsgálat azt mutatta, hogy ezt az antioxidáns hatást kizárólag a dihidropiridin → piridin átala-

II. táblázat

Magyarországon forgalomban levő dipin-készítmények

Hatóanyag	Készítmény	Gyártó	
Amlodipin ^{**H}	Norvasc tabl.	Pfizer	
	Normodipin tabl.	Richter	
	Cardilopin tabl.	Egis	
Barnidipin ^{**H}	Vasexten kapsz.	Yamaguchi	
Felodipin ^{**K}	Plendil ret.kapsz.	Astra-Zeneca	
Izradipin ^{**K}	Lomir tabl.	Novartis Hung.	
Nifedipin ^{*K}	Adalat tabl., inf.	Bayer	
	Cordflex ftabl., ret.	Egis	
	ftabl., spray		
	Corinfar dr., ret.dr.	Asta Medica	
	Huma-Nifedin kapsz.	Humanpharma	
	Nidipin ret.ftabl.	ICN	
Nimodipin ^{**H}	Nimotop S ftabl.	Bayer	
	Niszoldipin ^{**R}	Baymycard ftabl.	Bayer
	Nitrendipin ^{*K}	Baypress tabl.	ICN
Lacidipin ^{**H}	Unipress tabl.	KRKA	
	Lacipil tabl.	Glaxo Wellcome	
	Lerkanidipin ^{**H}	Leracton ftabl.	Berlin Chemie
	Zanidip ftabl.	Kwisda	

*Első generációs vegyület

**Második generációs vegyület

R Rövid hatástartam

K Közepes hatástartam

H Hosszú hatástartam

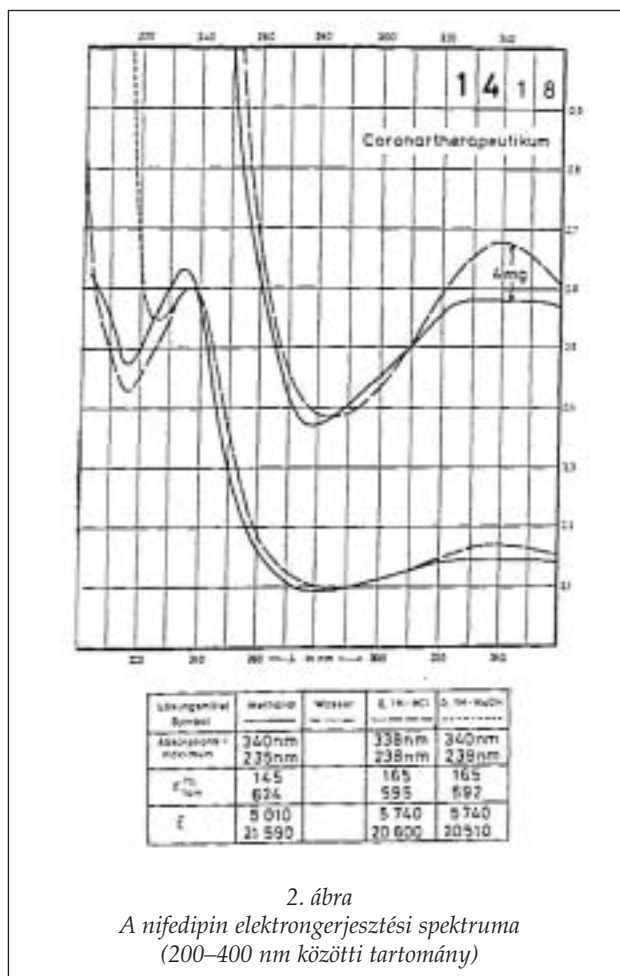
kulás képviseli, szemben a tokoferol fenol jellegből adódó aktivitásával [74]. A nimodipin, az általános DHP-Ca-antagonista hatás mellett, kitűnik a cerebrális érszelektivitással is [75, 76].

Analitika

A nitro-fenil-származék dipinek általában sárgaszínű, kristályos anyagok. A söt nem képező dipinek (mint pl. a nifedipin) vízben gyakorlatilag oldhatatlanok, a bázisos oldallánc protonálódásával képződő dipin-sók vízben oldódnak. Ezek általában színtelen vagy fehér kristályos anyagok.

A dipinek *ultraibolya tartományban** észlelhető sávjai a $\pi \rightarrow \pi^*$ elektron átmenetektől adódnak, amelyek két egymástól független kromofór szuperpozíciójából erednek. A nem aromás 1,4-dihidro-piridin-dikarbonsav-észter konjugált rendszere szolgáltatja a nagyobb hullámhosszú abszorpciós maximumhoz tartozó elnyelési sávot ($\lambda \approx 340$ nm) míg a C₄-szubsztituens fenil-csoport aromás kro-

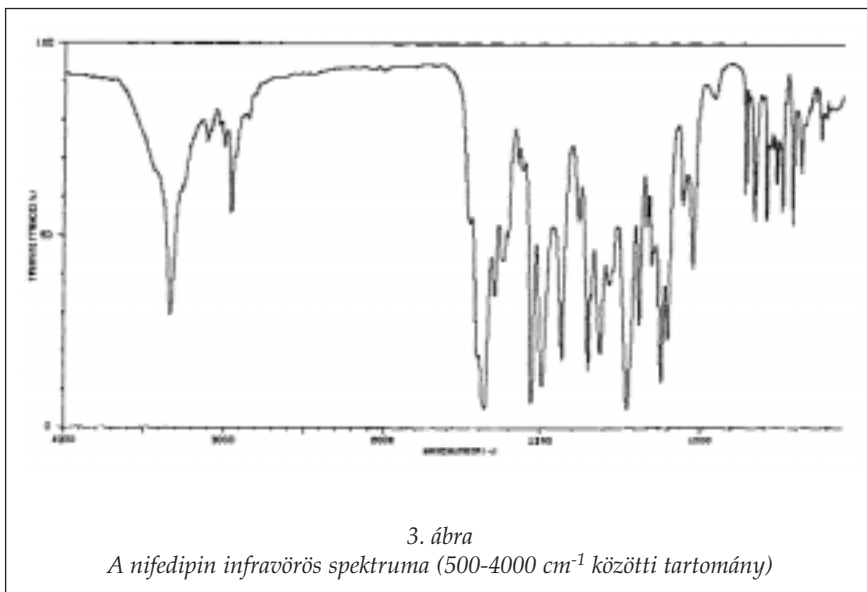
*A szerző köszönetet mond Kökösi József tudományos főmunkatársnak az UV és IR spektrumok értelmezésébe nyújtott segítségért.

2. ábra
A nifedipin elektrongerjesztési spektruma
(200–400 nm közötti tartomány)

mozójának abszorpciója, a benzoid rendszerekre jellemző 250 – 220 nm intervallumban ér el maximumot. Ezek az értékek a fenil-csoport szubsztituensétől függően batokróm jelleggel eltolódhatnak, jól konjugálódó szubsztituens esetén intenzitás növekedés is felléphet. Az o-nitro-fenil származékok esetében pl. 238 nm-nél jelentkezik az aromás kromofór maximuma. A 2. ábra a nifedipin UV-spektrumát mutatja [77/a].

A dipinek *IR spektrumából** kiemelendő a heterociklus szekunder-amin csoportjának N-H vegyértékrezgéséből származó, 3330 cm⁻¹-nél jelentkező közepes intenzitású éles abszorpciós csúcs. A csúcs helye és alakja mutatja, hogy nem-asszociált monomer forma van jelen, ami a metil-csoportok árnyékoló hatásának a következménye. A különböző alifás-csoportok (2,6-dimetil, 3,5-bisz-karboximetil-) C-H- vegyérték-rezgéseinek abszorpciós sávjai 2955 – 2925 cm⁻¹ tartományban jelennek meg. Az észter-karbonil-csoportok intenzív sávjai 1725 – 1705 cm⁻¹ között találhatóak. A karbonil-frekvencia csökkenését a 3,5-karbonil-csoportoknak a piridin gyűrű kettős kötéseinek és az N₁-nitro-

3. ábra
A nifedipin infravörös spektruma (500-4000 cm^{-1} közötti tartomány)

gén magános elektronpárján keresztüli konjugálódása okozza. A C_4 -fenil-csoport leggyakoribb szubsztituenseinek a 2'- vagy a 3'-nitro-csoportoknak az aszimmetrikus vegyértékrezgése 1530 cm^{-1} -nél, a szimmetrikus vegyértékrezgés pedig 1738 cm^{-1} -nél ad intenzív és éles abszorpciós sávot. A 3. ábra a nifedipin IR-spektrumát mutatja [77/b].

Az Európai Gyógyszerkönyvben [78] öt dipin hivatalos (nifedipin, nitrendipin, nimodipin, felodipin, amlodipin). A vegyületek azonosítására alapvetően IR-spektroszkópia és kromatográfia szolgál. Az IR-spektrumnak és a kromatográfias viselkedésnek (retenció) a standard anyagéval kell egyeznie. A felodipin esetében előírt UV-spektroszkópiás azonosításnak tisztasági vizsgálati jellege is van. A maximumoknál mért abszorbanciák aránya ($A_{361\text{nm}}/A_{238\text{nm}}$) 0,34-0,36 közötti legyen. Ma már szinte különlegességnek számít az, hogy a nifedipin azonosításához színreakciót is felhasznál a Ph.Eur.: a nitro-csoportot primer amin-csoporttá redukálás ($\text{Zn}+\text{HCl}$) majd az utóbbi diazotálása (NaNO_2+HCl) után, naftiletiléndiamin hozzáadásával azoszínezék formájában mutatják ki (piros színeződés).

Az olvadáspont, tájékoztató azonossági-minőségi állandóként, valamennyi vegyületnél szerepel. A nitrendipinnél és a nimodipinnél polimorf módosulat létezését is feltüntetik.

A tisztaságvizsgálatnál mind az öt vegyületnél szerepel a fény-bomlástermékekre, a piridin-analógokra történő vizsgálat. A kimutatásra igen egyszerű fordított fázisú HPLC-rendszerek szolgálnak (C_{18} /acetonitril vagy /és metanol, víz vagy vizes foszfát-tompító). A megengedett szennyezés mennyisége a 0,1% nagyságrendben mozog. (Meg-

jegyzendő, hogy bizonyos mennyiségű foto-bomlástermék megjelenése a fényvédő tartályedényben tárolt anyagoknál is szinte elkerülhetetlen.) A fentiekhez hasonló HPLC-rendszereket használ a Pharm.Eur. a dipinekben előállítási melléktermék szennyezések kimutatására (pl. nitrendipinnél és amlodipinnél vizsgálat a szimmetrikus dimetil- és dietil-észter származék szennyezésekre). A minőségi követelmények szigorodására jellemző, hogy az Pharm.Eur. cikkelyekben a keresendő sajátos szennyezések megnevezet-

ten, sok esetben képlettel is kísérvé és nem „rokon-” vagy „társvegyületként” szerepelnek. A HPLC-módszereknél az UV-spektroszkópiás detektálás az általános, bár a dipinek erős redukáló képessége jól használható a vegyületek elektrokémiai detektálására is, amelyvel esetenként meglepően nagy érzékenységet sikerült elérni [pl.: 79, aranidipin 0,25 ng/ml, 80, manidipin 0,3 ng/ml, 81, izradipin 0,5 ng/ml].

A dipinek foto-stabilitásának vizsgálata készítményekben is igen fontos minőségvizsgálati feladat. A bomlástermékek kimutatására legtöbbször a HPLC szolgál, a rendszerek hasonlóak a Pharm.Eur. által használtakhoz. Így pl. Adalat tbl., illetve Cordafen csepp. (hatóá.: nifedipin) vizsgálatát HPLC-TLC kombinációs módszerrel [82] végezték. A nifedipin „substantia” és tablettá foto-bomlását vizsgálva, preparatív vékonyréteg-kromatográfiával, majd IR-NMR szerkezet-vizsgálattal az addig ismerteken kívül új, érdekes bomlástermékeket azonosítottak (azoxi-, $\text{N,N}'$ -dioxid-származék) [83]. A foto-bomlást a 6-ciano-csoportot tartalmazó nilvadipin esetében GC-MS kapcsolt technikával követve, a szokásos aromatiszáció mellett, HCN-lehasadást mutattak ki [84]. Az izradipin egyébként típusos fény-bomlásának HPLC-vizsgálata kapcsán érdekes megállapítás született, mely szerint a vegyület „in substantia” hőhatásra alig volt érzékeny [85].

A viszonylag kis számú nem-HPLC módszer közül említhető a nagy hatékonyságú vékonyréteg-kromatográfia (HPTLC) amellyel még a közelmúltban is szép analitikai feladatokat oldottak meg [86, nifedipin megh. tablettából; 87, amlodipin és atenolol meghatározása tablettából]. Metodikai szempontból érdemel külön említést a tablettázott nifedipin vizs-

gálatára alkalmazott Fourier-transzformált reflexiós és abszorpciós IR spektroszkópia, amellyel a gyakorlati tárolási feltételekhez közeleső körülmények között, a nem-destruktív technikával sikerült szilárd minta stabilitási vizsgálatát elvégezni. A bomlás jelzésére a C=O rezgés 1682 cm⁻¹-nél megjelenő sávja szolgált [88]. Micelláris elektrokinetikai kromatográfiával hat dipin gyors, „screen” jellegű elválasztását sikerült megoldani [89].

Az *enantiomer-elválasztás* igen fontos része a dipin-analitikának. Jelentőségét az adja, hogy a DHP-származék enantiomerek biokinetikájában és hatásában igen nagy a különbség. Egyes esetekben nem csak a hatás intenzitásában, hanem jellegében is eltérést tapasztaltak. Fentiek alapján a dipin-enantiomerek elválasztása, szelektív meghatározása, a farmakokinetikai-, toxikológiai-, minőségvizsgálati-analízis céljait egyaránt szolgálhatja, esetenként a preparatív kémiai vonalon is jó szolgálatot tehet. Az elválasztásra leggyakrabban alkalmazott módszer jelenleg a HPLC, az állófázis alapja a legtöbb esetben királis oszlop. Chiral-AGP oszlopot használtak az amlodipinnél a királis kinetika vizsgálatára [90]. A racem-amlodipin rezolválását a mozgófázishoz töltést hordozó ciklodextrin hozzáadásával is megoldották [91]. Nikardipin-hatás enantioselektivitásának vizsgálatára Pirkle típusú állófázissal borított Chiral OA-1500 oszlopot alkalmaztak [92]. Ugyancsak a nikardipin esetében az enantiomerek részvételi arányát a hipotenzív hatásban HPLC/GC/MS kombinációval tanulmányozták [93]. Furnidipin négy diasztereomerjének teljes szétválasztását Poly(D)-fenilglicin, tehát egy viszonylag egyszerű szerkezetű oszlopon sikerült megoldani [94]. Végül, hogy az alkalmazási példák között nem-HPLC módszereket is említsünk: izradipin, nilvadipin és felodipin enantiomerek szétválasztására eredményesen használtak királis vékonyréteg-kromatográfiát [95]. Semleges és anionos ciklodextrin alapú állófázison 29 savas-, semleges- és bázisos dipin racemátját választották szét kapillár elektroforézissel [96].

IRODALOMJEGYZÉK

- Bossert, F., Vater, W.: De Pat. 51, 881 (1967).
- idem*: Naturwissensch. 58, 578 (1971).
- Vater, W., Kroneberg, G., Hoffmeister, F., Kaller, H., Meng, K., Oberdorf, A., Schlossmann, K., Strepel, K.: Arzneimittel-Forsch. 22, 1 (1972).
- Fleckenstein, A., Tritthart, H., Döring, H.J., Byon, K.Y.: Arzneim.Forsch. 22, 22 (1972).
- Fleckenstein A.: In: Calcium and the Heart. Harris, P., Opie, L.H. (Ed): Academic Press, London
- Wehinger, E., Bossert, F., Heise, A., Kazda, S., Strepel, K., Vater, W.: De Pat. 2549568 (1975).
- Ohno, S., Mizukoshi, K., Komatsu, O., Ichihara, K., Morishima, T.: Fr. Pat. 2, 514, 761 (1983).
- Mahmoudian, M., Mirkhani, H., Nehardani, Z., Ghiaee, S.: J. Pharm. Pharmacol. 49, 1229 (1997).
- Meyer, H., Bossert, F., Vater, M., Strepel, K.: US Pat. 3, 799, 934 (1976).
- Murakami, M., Takashahi, K., Iwanami, M., Fujimoto, M., Shibamura, T., Kawai, R., Takenaka, T.: US Pat. 3, 985, 758 (1976).
- Bossert, F., Meyer, H., Vater, W.: Arzneimittel-Forsch. 29, 226 (1979).
- Kojima, T., Takenaka, T.: US Pat. 4, 220, 649 (1980).
- Sato, Y.: US Pat. 4, 338, 322 (1982).
- Meguro, K., Nishinomiya, A., Nagaoka, K.: US Pat. 4, 892, 875 (1983).
- Muto, K., Nagaoka, A.: PCT. Int. 8304,023 (1983).
- Nardi, D., Leonardi, A., Graziani, G., Bianchi, G.: US Pat. 4, 705, 797 (1987).
- Kutsuma T., Ikawa H, Sato Y: US Pat. 4,672,068 (1987).
- Tamada, S., Ei, K., Teramoto, S., Tanaka, T.: JP Pat. 140, 567 (1987).
- Seto, K., Sakoda, R., Matsumoto, H., Kamikawaji, Y., Tanaka S.: EP 206, 605 (1988).
- Amschler, H., Kohl, B., Eltze, M., Flockerzi, D., Klemm, K., Sanders, K., Schmidt Ch., Ullrich, W.: EP 240, 828 (1988).
- Gandolfi, A., Frigerio, M., Spinelli, S., Tofanetti, O., Tognella, S.: WO 87 00, 836 (1988).
- Kakui, A., Ikawa, H., Kobayashi, N., Osowa, Y.: JP Pat. 63, 208, 573 (1990).
- Alajarin, R., Vaquers, J.J., Alvarez-Builla, J., Pastor, N., Sunkel, C., Fau-de-asa Juana, M., Priego, J., Statkow, P.R., Sauz-Apericio, J., Fonseca, I.: J.Med.Chem. 38, 2830 (1995).
- Campbell, S.F., Cross, P.E., Stubbs, J.K.: US Pat. 4, 572, 909 (1986).
- Berntsson, P.E., Carlsson, S.A., Gaarder, J.A., Ljung, B.R.: US Pat. 4, 264, 611 (1981).
- Andersson, K.H., Nordlander, M., Westerlund, R.Ch.: PCT Int. WO 95 12, 578 (1995).
- Ferry, D.R., Glossmann, H.: Naunyn-Schmiedeberg's Arch. Pharmacol. 325, 185 (1984).
- Mayhan, W.G., Heistad, D.D.: J. Pharmacol. Exp. Ther. 235, 92 (1985).
- Kastron, V.V., Dubur, G.J., Schatz, V.D., Yagupolski, L.M.: Arzneimittel-Forsch. 35, 668 (1985).
- Semeraro, C., Micheli, D., Pierracisi, D., Gaviraghi, G., Borthwick, A.D.: DE Pat. 3, 529, 967 (1986).
- Toriya, C.F., Gallamo-Ramos, J.A.: US Pat. 4, 952, 592 (1990),
- Neumann, P.: US Pat. 4, 466, 972 (1984).
- Rampa, A., Budriesi, R., Bisi, A., Chiarini, A., Valenti, P.: Arzneimittel-Forsch. 42, 1284 (1992).
- Masumoto, K., Takiyasu, A., Oizunu, K., Kobuyashi, T.: Yakugaku Zasshi 115, 213 (1995).
- Sangster, J.: LOGKOW Databank, Montreal, Can. (1994).
- Austin, R.P., Davis, A.M., Manners, C.M.: J. Pharm. Sci. 84, 1180 (1995).
- van Zwieten, P.A.: Clin.Cardiol. 17 (Suppl.III.) 3, (1994).
- Eisner, U., Williams, J.R., Matthews, B.W., Ziffer, H.: Tetrahedron 26, 899 (1970).
- Mielcarek, J.: Acta Pol.Pharm. 52, 459 (1995).

40. Schwartz A.: *Amer. J. Cardiol.* 73, 128 (1994).
41. Varadi, G., Strobeck, M., Koch, S., Caglioti, L., Zucchi, C., Palyi, G.: *Crit. Rev. Biochem. Mol. Biol.* 34, 181 (1999).
42. Yamaguchi, S., Okamura, Y., Nagao, T., Adachi-Akahane, S.: *J. Biol. Chem.* 275, 41504 (2000).
43. Wappl, E., Mitterdorfer, J., Glossmann H., Striessnig J.: *J. Biol. Chem.* 276, 12730 (2001).
44. Peterson, B.Z., Tanada, T.N., Catterall, W.A.: *J. Biol. Chem.* 271, 5293 (1996).
45. Das, G.: *Int. J. Clin. Pharmacol. Ther. Toxicol.* 26, 575 (1988).
46. Ugarte, G., Perez, F., Latorre, R.: *Biol. Res.* 31, 17 (1998).
47. Altas, Y., Safak, C., Batu, O.S., Erol, K.: *Arzneimittel-Forsch.* 49, 824 (1999).
48. Tunchbilek, M., Ozbey, S., Kendi, E., Yildirim, E., Erol, K., Ertan, R.: *Farmaco* 54, 660 (1999).
49. Beadle, A.M., Zamponi, G.W.: *Biophys. J.* 79, 260 (2000).
50. Ramesh, M., Matowe, W.C., Wolowyk, M.W., Knaus, E.E.: *Arch. Pharm.* 332, 385 (1999).
51. Meyer, H., Bossert, F., Wehinger, E., Stoepel, K., Vater, W.: *Arzneimittel-Forsch.* 31, 407 (1981).
52. Iqbal, N., Knaus, E.E.: *Arch. Pharm.* 329, 23 (1996).
53. Peri, R., Fadmanabhan, S., Rutledge, A., Singh, S., Triggler, D.J.: *J. Med. Chem.* 43, 2906 (2000).
54. Ericsson, H., Schwieler, J., Lindmark, B.O., Lofdahl, P., Thulin, T., Regardh, C.G.: *Chirality* 13, 130 (2001).
55. Ishii, A., Nishida, K., Oka, T., Nakamizo, N.: *Arzneimittel-Forsch.* 38, 1677 (1988).
56. van Zwieten, P.A.: *Blood Press. (Suppl.)*, 15 (1998).
57. Schellens, J.H., van der Vrie, W., Loos, W.J., Kolker, H.J., Verweij, J., Stoter, G., Durame, N.M., Eggermont, A.M.: *Cancer Chemother. Pharmacol.* 41, 48 (1997).
58. Graziadei, I., Zernig, G., Boer, R., Glossmann, H.: *Eur. J. Pharmacol.* 172, 329 (1989).
59. Rush, W.R., Alexander, O., Hall, D.J., Cairneross, L., Dow, R.J., Graham, D.J.: *Xenobiotica* 16, 341 (1986).
60. Grossi, P., Pellegatti, M., Vigelli, G., Ayrton, J., Duncan, B.A., Evans G.L., Maltas, J.: *Xenobiotica* 22, 899 (1992).
61. Scherling, D., Karl, W., Ahr, G., Ahr, H.J., Wehinger, E.: *Arzneimittel-Forsch.* 38, 1105 (1988).
62. Teramura, T., Tokunaga, T., Matsumoto, H., Watanabe, T., Higuchi, S.: *Xenobiotica* 26, 177 (1996).
63. Kobayashi, H., Okumura, S., Kosaka, Y., Kobayashi, S., Inoue, A., Oka, T., Nakamazo, N.: *Arzneimittel-Forsch.* 38, 1753 (1988).
64. Miyoshi, K., Miyake, H., Ichihara, K., Kamei, H., Nagasaka, M.: *Naunyn-Schmiedeberg's Arch. Pharmacol.* 355, 119 (1997).
65. Cleophas, T.J., van Marum, R.: *Amer. J. Cardiol.* 87, 487 (2001).
66. de Vries, R.J., van Valduisen, D.J., Dunselman, P.H.: *Amer. Heart J.* 139, 185 (2000).
67. Opie, L.H., Yusuf, S., Kubler W.: *Prog. Cardiovasc. Dis.* 43, 1171 (2000).
68. Godfraind, T., Salomone, S., Dessy, C., Verhelst, B., Dion, R., Schoevaerts, J.C.: *J. Cardiovasc. Pharmacol.* 20, (Suppl. 5), S34 (1992).
69. van Zwieten, P.A.: *Clin. Cardiol.* 17, (Suppl. III) 3 (1994).
70. van Zwieten, P.A.: *Blood Press. (Suppl)* 25 (1998).
71. Bellosa, S., Bernini, F.: *Curr. Atheroscler. Rep.* 2, 76 (2000).
72. Cristofori, P., Lanzoni, A., Gaviraghi, G., Turton, J., Sbarbati, A.: *Biomed. Pharmacother.* 54, 93 (2000).
73. Lupo, E., Locher, R., Weisser, B., Vetter, W.: *Biochem. Biophys. Res. Commun.* 203, 1803 (1994).
74. Toniolo, R., Di-Narda, F., Bontempelli, G., Ursini, F.: *Bioelectrochemistry* 51, 193 (2000).
75. Wadworth, A.N., Mc Tavish, D.: *Drugs-Aging* 2, 262 (1992).
76. Langley, M.S., Sorkin, E.M.: *Drugs* 37, 669 (1989).
77. a) SDBS Web: <http://w.w.w.aist.go.jp/RIODB/SDBS/>; b) Atlas of UV and IR spectra, Cantor Ed., Aulendorf, 1978.
78. European Pharmacopoeia 4th Ed. 2002. Council of Eur., 67075 Strassbourg Cedex, France.
79. Iida, Y., Kinouchi, Y., Takeichi, Y., Imai, T., Otagiri, M.: *J. Chromatogr.* 571, 277 (1991).
80. Ohkubo, T., Uno, T., Sugawara, K.: *J. Chromatogr. B. Biomed. Appl.* 687, 413 (1996).
81. Takamura, K., Kusu, F., Abdel-Wadood, H., El-Rabbat, N., Salch, G., Refaat, I.: *Biomed. Chromatogr.* 14, 453 (2000).
82. Bogdan, A., Kaniewska T.: *Acta Pol. Pharm.* 54, 261 (1997).
83. Hayase, N., Itagaki, Y., Ogawa, S., Akutsu, S., Inagaki, S., Abiko, Y.: *J. Pharm. Sci.* 83, 532 (1994).
84. Mielcarek, J., Stobiecki, M., Franski, R.: *J. Pharm. Biomed. Anal.* 24, 71 (2000).
85. Bartlett, M.G., Spell, J.C., Mathis, P.S., Elgany, M.F., El-Zeany, B.E., Elkawy, M.A., Stewart, J.T.: *J. Pharm. Biomed. Anal.* 18, 335 (1998).
86. Patravale, V.B., Nair, V.B., Gore, S.P.: *J. Pharm. Biomed. Anal.* 23, 623 (2000).
87. Argekar, A.P., Powar, S.G.: *J. Pharm. Biomed. Anal.* 21, 1137 (2000).
88. Teraoka, R., Otsuka, M., Matsuda, Y.: *Int. J. Pharm.* 184, 35 (1999).
89. Martínez, V., Lopez, J.A., Alonso, R.M., Jimenez, R.M.: *J. Chromatogr.-A.* 836, 189 (1999).
90. Josefsson, M., Norlander, B.: *J. Pharm. Biomed. Anal.* 15, 267 (1996).
91. Owens, P.K., Fell, A.F., Coleman, M.W., Berridge, J.C.: *Chirality* 8, 466 (1996).
92. Uno, T., Ohkubo, T., Sugawara, K.: *J. Chromatogr.-B. Biomed. Sci. Appl.* 698, 181, (1997).
93. Iwaoka, T., Inotsume, N., Inoue, J., Naomi, S., Okamoto, Y., Higuchi, S., Nakano, M., Umeda, T.: *Eur. J. Clin. Pharmacol.* 48, 345 (1995).
94. Alajarin, R., Vaquero, J.J., Alvarez-Builla, J., Pastor, M., Sunkel, C., Fau de Casa-Juana, M., Priego J.: *J. Med. Chem.* 38, 2830 (1995).
95. Mielcarek, J.: *Drug. Dev. Ind. Pharm.* 27, 175 (2001).
96. Christians, T., Holzgrabe, U.: *Electrophoresis* 21, 3609 (2000).

EGYÉB FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Fürst Zs. (szerk.): *Farmakológia. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2001.*

Ádám V. (szerk.): *Dux L., Faragó A., Fésüs L., Machovich R., Mandl J., Sümegei B.: Orvosi biokémia. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2001.*

Szász Gy. (szerk.) *Takács M., Végh A.: Gyógyszerészi Kémia. 4. kiad., Budapest, Medicina, 1983.*

[Érkezett: 2002. február 28.]